

הרב יוסף כרמל שליט"א

ראש הכולל

חיוב מזונות – ממון או אישות

פתיחה

אחד מחיובי הבעל כלפי אשתו, כחלק ממערכת חיי האישות, הוא חיוב המזונות. מעיון בגמרות ובראשונים עולות כמה גישות ביחס לחיוב זה ומקומו בתוך המערכת האישותית. כלומר, האם חיוב המזונות הוא נגזרת של חיי האישות, או שמא הוא חוב ממוני המאפשר ומשרת את חיי האישות אך אינו חלק אינטגרלי מהם.

מקור חיוב מזונות

המשנה בכתובות (כתובות מו: 66) נוקטת:

... יתר עליו הבעל שאוכל פירות בחייה, וחייב במזונותיה ובפרקונה ובקבורתה.

ובגמרא (מז:):

תנו רבנן: תיקנו מזונותיה תחת מעשה ידיה, וקבורתה תחת כתובתה, לפיכך בעל אוכל פירות... אמר רבא: האי תנא סבר מזונות מדאורייתא, דתניא: שארה - אלו מזונות, וכן הוא אומר: 'ואשר אכלו שאר עמי'; כסותה - כמשמעו; עונתה - זו עונה האמורה בתורה, וכן הוא אומר: 'אם תענה את בנותי'. רבי אליעזר אומר: שארה - זו עונה, וכן הוא אומר: 'איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו לגלות ערוה'; כסותה - כמשמעו; עונתה - אלו מזונות, וכן הוא אומר: 'ויענך וירעיבך'. רבי אליעזר בן יעקב אומר: שארה כסותה - לפום שארה תן כסותה, שלא יתן לה לא של ילדה לזקינה ולא של זקינה לילדה; כסותה ועונתה - לפום עונתה תן כסותה, שלא יתן חדשים בימות החמה ולא שחקים בימות הגשמים.

התוספות במקום (מח. ד"ה רבי אליעזר בן יעקב) מביאים:

פירש רשב"ם, דרבי אליעזר בן יעקב סבר נמי דמזונות דאורייתא, דהכי מתניא סיפא דברייתא: 'מזונות מנין? אמרת ק"ו: ומה דברים שאין בהן קיום נפש כך, דברים שיש בהן קיום נפש על אחת כמה וכמה. דרך ארץ מנין? אמרת קל וחומר: ומה דברים שלא נישאת עליהם לכתחילה אינו רשאי למנוע ממנה, דברים שנישאת עליהם לכתחילה אינו דין שאינו רשאי למנוע ממנה! ולפי זה תימה ברייתא דלעיל דקתני תיקנו מזונות תחת מעשה ידיה דמשמע דמזונות דרבנן כמאן אתיא.

ההיגיון הצרוף של הרשב"ם מחייב, אכן, מסקנה, שלא תיתכן "אישות" ללא חיוב מזונות. חובותיה הטבעיים של האישה/האם מכריחים קיומה ההלכתי של חובת הבעל/האב במזונות⁶⁷.

חיוב מזונות לארוסה

נשאלת השאלה, האם יתכן מדאורייתא מצב, של חיוב מזונות במצב של אירוסין,?

פני יהושע (מז: ד"ה האי תנא) מקשה:

קשיא לי כיוון דמהאי קרא [=שארה כסותה ועונתה...] יליף מזונות מדאורייתא, אם כן ארוסה נמי לחייב במזונות, דהא גבי אמה העברייא כתיב לעניין יעוד וקימ"ל ייעוד אירוסין עושה?

ומגיע הפני יהושע למסקנה: "ולפי זה אפשר דאין הכי נמי דלאחר י"ב חודש חייב במזונות דאורייתא."

⁶⁶ כל המקורות מתייחסים למסכת כתובות, אלא אם כן צוין אחרת.

⁶⁷ ואף על פי שיש חילוקי דינים בין חיוב מזונות האישה וחיוב מזונות הילדים, ההיגיון למקורם אחד הוא.

לעומתו, בעל המנחת חינוך (מצוה סו ס"ק ב ד"ה וכל זה) נוקט בפשטות: "וכל זה דוקא אישה נשואה, אבל לארוסה אינו חייב." כן ניתן להוכיח גם מדברי רש"י (ע: ד"ה שהגיע זמן ולא נשאו):
דמדאורייתא לא משועבד לה. לפיכך חל הנדר, דאיסור דאורייתא הוא ומדרבנן חייב לזונה, לפיכך יעמיד פרנס.

חקירה: מזונות תוצאה של אישות או חובה נפרדת

ניתן להגדיר את חיוב המזונות, גם אם הוא מן התורה, בשתי דרכים:

- א. זו 'תקנה סוציאלית' של התורה, המסדירה את היחסים הממוניים בין בני הזוג. לכן תיתכן מציאות של חיוב מזונות גם טרם נישואין, כגון בהגיע הזמן ולא נישאו. זו גישת הפני יהושע.
- ב. "שארה כסותה ועונתה" הוא מצב שמתאר חיי אישות ונישואין נורמלים. כשבני זוג חיים יחד, הבעל חייב לספק את צורכי אשתו בכל תחומי החיים. לא מדובר על מערכת התחייבויות כספיות הדדיות, אלא על מצב טבעי שהוא חלק מהגדרת האישות⁶⁸. לכן כל עוד אין כאן אישות גם לא יהיה חיוב מזונות מן התורה.

מסדרין לבעל חוב

נפקא מינא בין שתי גישות אלה תהיה לדין "מסדרין לבעל חוב":

אדם שאיננו מסוגל לפרוע את חובותיו מרכושו הנזיל, חייב למכור את נכסיו כדי למלא את חובותו המשפטית⁶⁹ והמוסרית⁷⁰. התורה, מאידך גיסא, גם דואגת שלא יהיה חיים של ניוול, ועל כן נסדרו הלכות "מסדרין לבעל חוב", שם מצינו (שו"ע חו"מ, סימן צז סע' כג):

כשיגיע זמן הפירעון ובה לגבות חובו מסדרין לבעל חוב.

כיצד? אומרים ללווה: הבא כל המטלטלים שיש לך ולא תניח אפילו מחט אחת ואפילו כלי אוכל נפש, ונותנין לו מהכל מזון שלשים יום... וכסות י"ב חדש... ומיטה לישב עליה, ומיטה ומצע ושאר צרכי המיטה הראוים לו לישן עליהם... ואין נותנין כלום באלו לאשתו ובניו.

ממה יאכלו האישה והבנים? ברור, שהם יאכלו מהמזונות שקצבו לו.

אם חיוב המזונות הוא מדרבנן, ניתן להבין שבעלי החוב קודמים לאישה⁷¹. אבל אם חיוב המזונות מדאורייתא - הרי חובה קודם, ומדוע אינה יכולה לגבות אותו גם על העתיד⁷²?

לפי הגישה הראשונה נוצר כאן פרדוקס: מצד אחד יש חיוב ממוני שלו כלפיה ואין היא גרועה משאר בעלי חובו, מאידך גיסא, אם הגדרתה היא בעל חוב הרי שאינה יכולה לאכול עמו ממזון ל' יום שהרי גם היא מחוייבת להשאיר לו מזון זה.

לפי הגישה השנייה, ההלכה ברורה יותר, כי אין כאן חיוב ממוני רגיל, אלא מזונותיה הם חלק בלתי נפרד מקשר האישות לכן בעל חוב קודם לה אבל היא אוכלת ממזונות ל' יום כל עוד שיש לו⁷³.

איני נזונת ואיני עושה לזמן קצוב

⁶⁸ אע"פ שאין ראייה לדבר, זכר לדבר יש בדברי נתן הנביא במשל כבשת הרש "מפתו תאכל ומכסו תשתה ובחיקו תשכב" (שמו"ב, יב: ג).

⁶⁹ גם כאן המקום להדגיש כי לפי דין תורה אסור באיסור חמור להעניש את הלווה התמים על אי יכולתו ק"ו שאין למוכרו כעבד או אפילו לאוסרו ועל זה כבר צווח הנביא ככרוכיא "על מוכרם בכסף צדיק" (עמוס ב') ואכמ"ל.

⁷⁰ "עבד לווה לאיש מלווה" (משלי, כב: ז).

⁷¹ עיין במפרשי הטור והשו"ע (שם) שנדחקו בדרך זו בהסבר פסק המחבר.

⁷² עיין שם סע' כד.

⁷³ עיין בפרישה (שם, ס"ק מא ד"ה וכן לא לאשתו).

לכירור זה תהיה השפעה גם על דין "איני ניוזנת ואיני עושה". דיין זה בא להבטיח את האפשרות של האישה להיפטר מחובתה לעשות בצמר, במקום שהיא מוותרת על מזונותיה.

מה יהיה הדין אם תרצה לוותר על חיוב מזונות לזמן קצוב או עד להודעה חדשה?

מצינו בתוספות (מז: ד"ה זימנין דלא):

ויש ליתן טעם אע"ג דלרב הונא יכולה אישה שתאמר לבעלה איני ניוזנת כו' התם משום דאינה מפקעת לגמרי התקנה שאם אמרה היום איני ניוזנת ואיני עושה למחר תעשה ותהא ניוזנת, אבל אם אמרה איני נפדית ואיני נותנת פירות הרי מפקעת לגמרי תקנת פירות, דהא פירות של כל ימיה הם תחת פרקונה. ואפילו את"ל דיכולה לומר איני ניוזנת ואיני עושה לעולם אכתי יש לומר דלא מצי אמרה איני נפדית שלא תטמע בין העובדי כוכבים א"נ שאני פירות דידו כידה וזוכה בגוף הקרקע אבל מעשה ידיה אינם בעין דלא שייך למימר שיזכה בגוף הידים.

בעלי התוספות מסבירים, מדוע איננה יכולה לומר "איני נותנת פירות ואיני נפדית" ויכולה לומר "איני ניוזנת ואיני עושה". לפי ההסבר הראשון, יכולה לומר "איני ניוזנת", כי למחר תהא ניוזנת, ואם כן לא עקרה התקנה לגמרי, מה שאין כן, אם תאמר איני נפדית - עקרה התקנה לעולם.

מוכח, שלדעת התוספות, יכולה לוותר על המזונות לזמן.

לפני שנעבור לדעה החולקת, נדייק ונעיר, שגם את דברי התוספות ניתן להבין בשתי דרכים ולפסק את דבריהם בשתי צורות:

א. "שאם אמרה היום, 'איני ניוזנת' - למחר תעשה ותהא ניוזנת"

ב. "שאם אמרה, 'היום איני ניוזנת' - למחר תעשה ותהא ניוזנת"

לפי אפשרות א' איננה צריכה להודיע מראש עד מתי היא בוחרת לוותר על זכויותיה. על כן יתכן מצב תאורטי שתוותר על זכותה עד מאה ועשרים. כיוון שאין זה מוכרח, אין זה בגדר עקירת התקנה. וכן יכולה לחזור בה מתי שתרצה.

לעומת זאת, לפי אפשרות ב' היא חייבת להגדיר מראש את תקופת הויתור אחרת יחשב הדבר כעקירת התקנה. גם אין לנו ראייה שיכולה לחזור בה בתוך הזמן שקצבה.

הרא"ש (פרק ד ס' י) דייק בדבריו, והעביר את המילה 'היום' למקום ממנו ברורה משמעותו, וז"ל:

שאם אמרה 'איני ניוזנת היום ואיני עושה' - למחר היא ניוזנת ועושה, אבל הכא מיד שאמרה איני נפדית ואיני נותנת פירות היא מפקעת תקנת פירות דפירות כל ימיה הן תחת פרקונה.

מוכח מדבריו כאפשרות ב' שהויתור חייב להיות קצוב בזמן.

גם הבית יעקב (מז: על התוספות הנ"ל) מכריע כאפשרות ב, וז"ל:

אין הכוונה לענ"ד שאם אמרה איני ניוזנת ואיני עושה שיכולה לחזור בה, הא ודאי ליתא, כדמוכח בדף קז בתוס' ד"ה חיישינן שמא אמר לה שאם קיבלה על עצמה כשאמר לה צאי מעשה ידיך במזונותיך ששוב אינה יכולה לחזור בה, אף בדלא ספקא עכשיו עי"ש. רק הכוונה דודאי כשאומרת על זמן קצוב אינה יכולה לחזור באמצע הזמן, רק בכלות הזמן שקבעה.⁷⁴

לעומת זאת תוספות (פג. ד"ה כדרב כהנא) נוקטים בפשטות כאפשרות א, וז"ל:

התם אינו חידוש במה שאין לה מזונות דאטו יש לה ליטול מזונות בעל כרחא, וכשרוצה חוזרת בה, ולא קא משמע לן רב הונא אלא שיכולה להפקיע מעשה ידיה מבעלה.

לעומת שיטת בעלי התוספות לגווניה השונים מצינו את שיטת הרא"ה (מובא בר"ן, כג: בדפי האלפס) וז"ל:

וכתב הרא"ה ז"ל, דכל שאמרה איני ניוזנת ואיני עושה מיד נתבטלה תקנתה ושוב אינה יכולה לומר ניוזנת אני ועושה, שאינו בדין שיהא הרשות בידה לשנות הדבר כל פעם כמו שתרצה, שאם כן כשלא תמצא מלאכה

⁷⁴ יש לציין, כי ידידו ורעו של ה"בית יעקב", הרעק"א בדרוש וחידוש (מערכה טו אות טו) חולק, וטוען שגם לפי התוספות (מז:): יכולה לומר "איני ניוזנת" בסתם ואינה חייבת להגביל רצונה בזמן, עי"ש. ועיין לקמן בדעת הריטב"א.

תרצה... וכשתמצא תאמר איני ניזונת... ולקתה מידת הדין. אלא ודאי מיד שאמרה אי אפשרי בתקנת חכמים הפסידה ושוב אין לה מזונות⁷⁵."

לשיטתו, לא רק שאינה יכולה לותר על מזונותיה בלי להגביל בזמן אלא שאף אם רצתה להגביל, כל שויתרה - הפסידה זכותה.

גם את מחלוקת בעלי התוספות והרא"ה ניתן להסביר על פי שתי הגישות דלעיל:

לפי הגישה הראשונה, גישת הפני יהושע, חיוב מזונות הוא 'תקנה סוציאלית' של התורה, שמטרתה להסדיר את יחסי הממון בין בני הזוג. כל חריגה תדון לפי הכלל של "כל המשנה ידו על התחתונה". לכן, האישה יכולה לסגת ממה שנתקן לטובתה, אבל אז היותור הוא סופי שאם לא כן מידת הדין לוקה.

לפי גישת המנחת חינוך, חיוב המזונות הוא חלק בלתי נפרד מקשר האישות. תקנת חכמים שמעשה ידיה שלו איננה בבחינת תמורה אלא היא ביטוי לקרבה וכדי להבטיח קרבה. שהרי אם יהיה מצב של 'מפיתו תאכל' ומעשה ידיה שלו זהו מתכון לחוסר שלום בית. אבל כל זמן שרוצה לוותר על זכותה הבסיסית למזונות מי יכריחנה לקבלם, ולכשתתחרט חוזר המצב לקדמותו, ואין מידת הדין לוקה.

את מחלוקת בעלי התוספות והרא"ה ניתן להסביר לכאורה גם בדרך אחרת.

הריטב"א (נח: ד"ה גמ' אמר ר' הונא) מסביר את דעת בעלי התוספות כך:

ודעת התוספות, כי אע"פ שאמרה האישה בבית דין איני ניזונת ואיני עושה, אם רצתה למחר או כשתרצה לומר הריני עושה לך וניזונת משלך - הרשות בידה, דמזונות דכל יומא חוב הוא באנפי נפשא. אבל מורי הר' הלוי [=הרא"ה] היה אומר, דכיוון שאמרה כן בפעם אחד בבית דין - פקעה תקנת מזונות מינה... ונראין דבריו.

מדברי הריטב"א ניתן ללמוד כי:

א. להבנתו בדעת בעלי התוספות, האישה יכולה לומר איני ניזונת ללא קביעת זמן ויכולה לחזור כנראה גם בתוך הזמן, דלא כדעת הרא"ש ו"בית יעקב".

ב. חיוב מזונות לשיטת בעלי התוספות מתחדש בכל יום. לשיטת הרא"ה, החיוב כולו נוצר בזמן האירוסין וזמן הפירעון בכל יום ויום אחרי הגעת זמן הנישואין.

אבל יתכן בהחלט לומר שזו בדיוק המחלוקת לפי שתי הגישות שהובאו לעיל. לפי הגישה הראשונה יש כאן חיוב ממוני סוציאלי שזמן פרעונו בכל יום. לפי הגישה השנייה לא מדובר כלל וכלל בסידור ממוני אלא בכל יום ויום בו קיים הקשר של האישות, קיים ממילא גם חיוב המזונות.

מחילה על מזונות

מה יהיה הדין במקרה והאישה תמחול לבעל על חיוב המזונות?

לפי שיטת בעלי התוספות (אליבא דהריטב"א) אי אפשר למחול על משהו שעדיין לא נתחייב בו, ואפשר רק לוותר על החיוב של אותו יום. אבל לפי שיטת הרא"ה אין סיבה שלא. וממילא גם אפשר לעקור את התקנה ולפי זה הסיבה שאי אפשר לוותר על פירקונה הוא כדי "שלא תטמע בין העכו"ם".

מקדיש מעשה ידי אשתו

על פי דברינו, נוכל להבין גם את מחלוקת הר"ן והרמב"ם בסוגיא בכתובות נח:.

הר"ן (כג: בדפי האלפס ד"ה גמ' הלכה) מקשה על הרמב"ם:

⁷⁵ כאן המקום להעיר כי לשיטת הר"ן אע"פ שאינה עושה בצמר עדיין חייבת ב'ז' המלאכות שאישה עושה לבעלה(נט:). עיין לעומת זאת בתוספות (פג. ד"ה רב כהנא), הנזכר לעיל, שחולק גם בנקודה זו, ואכמ"ל.

והרמב"ם ז"ל כתב בפרק ו' מהל' ערכין... 'המקדיש מעשה ידי אשתו הרי זו עושה ואוכלת והמותר חולין אמר לה יקדשו ידיך לעושיהם הואיל והם משועבדים לו הרי כל מעשה ידיה קודש'... ולא ידעתי למה, דבגמרא אמרינן דהא דרב הונא אמר רב יכולה אישה שתאמר לבעלה איני ניזונת ואיני עושה פליג אדר"ל דאמר ר"ל... ולפיכך לא נתבררו לי דברי הרמב"ם.

לפי דברינו הדברים מאירים, שהרי לשיטת הר"ן והרא"ה באומרת איני ניזונת ואיני עושה עוקרת את התקנה וממילא קשה על הרמב"ם. אבל הרמב"ם באמת סובר כדעת בעלי התוספות שאיננה עוקרת התקנה אלא שיכולה לוותר על זכותה המתחדשת בכל יום וממילא כל עוד לא ויתרה יכול להקדיש.

סיכום

ראינו שתי גישות בראשונים ביחס לחיוב המזונות:

דעת התוספות (וכנראה גם של הרמב"ם) היא, שחיוב המזונות הוא חלק בלתי נפרד מחיי האישות. האישה אוכלת כגוף אחד עם בעלה, ועל כן אף אם יש לו מעט כסף – היא תאכל מן המעט הזה.

כמו כן, לדעתם האישה אינה יכולה להפקיע לגמרי את תקנת המזונות הרובצת על הבעל.

לעומת זאת, דעת הר"ן היא, שהאישה אוכלת משל בעלה כתוצאה מהחוב שהוא חייב לה. זאת, כתקנה חברתית להבטחת שלום הבית וזכויות האישה.

על כן, לדעתו, יכולה האישה, לבטל תקנה זו לגמרי באמירת "איני ניזונת ואיני עושה".